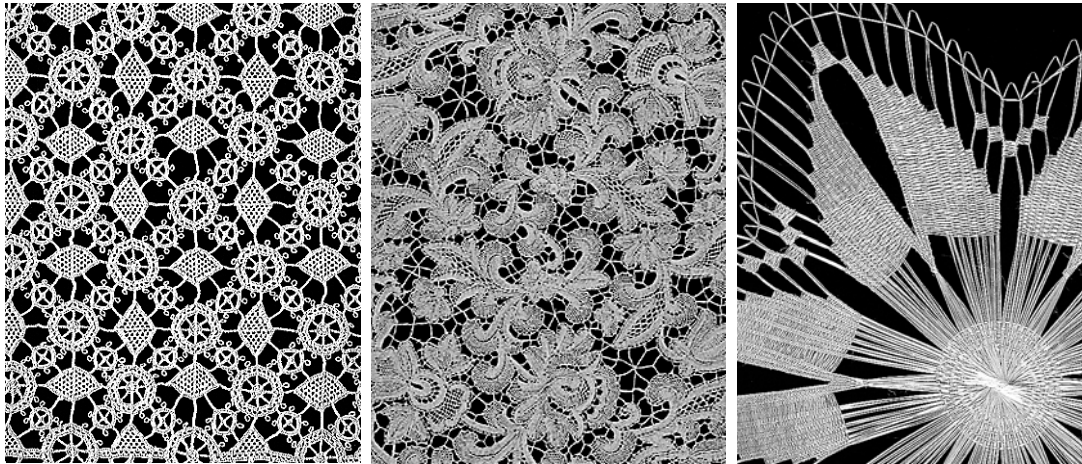

ČIPKARSTVO U HRVATSKOJ

(prijedlog kandidature za upis na UNESCO-vu listu remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva)

NERINA ECKHEL □ Etnografski muzej, Zagreb

sl.1. Paška čipka

sl.2. Lepoglavska čipka

sl.3. Hvarska čipka

Izradu projekta **Čipkarstvo u Hrvatskoj** kao prijedloga kandidature za treće proglašenje remek-djela usmene i nematerijalne baštine UNESCO-a 2004. godine iniciralo je Ministarstvo kulture RH, Odbor za UNESCO i Uprava za zaštitu kulturne baštine.

Izradi elaborata **Čipkarstvo u Hrvatskoj** moglo se prići zahvaljujući dugogodišnjoj praksi bavljenja tim segmentom nacionalne etnografske baštine. Sam rad na sastavljanju prijedloga kandidature obuhvaćao je niz aktivnosti:

- istraživanja na terenu (Pag, Lepoglava, Hvar) radi provjere dosadašnjih spoznaja i prikupljanja novih činjenica vezanih za čipkarstvo

- pregled i proučavanje građe o čipkarstvu pohranjene u Etnografskome muzeju u Zagrebu, Gradskome muzeju Varaždin, Etnografskome muzeju u Splitu i Etnografskom odjelu Gradskog muzeja u Zadru
- rad u arhivima u Zagrebu, Splitu, Zadru i Varaždinu radi prikupljanja povijesne građe o čipkarstvu spomenutih lokaliteta

- pregled riznica samostana i crkava u Pagu, Hvaru i Lepoglavi i prikupljanja podataka o čipki kao dijelu crkvenog inventara

- razgovor s predstavnicima lokalnih vlasti i školstva u Pagu, Lepoglavi i Hvaru o njihovoj dosadašnjoj brizi i budućim aktivnostima vezanim za zaštitu i revitalizaciju čipkarstva u pojedinoj sredini

- organizacija fotografskog snimanja procesa proizvodnje izrade čipke i čipkarskih izradevina u Pagu, Lepoglavi i Hvaru

- prikupljanje postojeće fotodokumentacije iz arhiva i muzejskih ustanova
- izrada bibliografije - provjera podataka u literaturi
- pisanje elaborata (odgovori na upitnik za kandidaturu);
- snimanje videozapisa
- prikupljanje presnimki postojećih videozapisa iz dokumentacije Hrvatske televizije
- prevođenje, grafičko oblikovanje, tisak.

Sadržaj elaborata trebalo je prilagoditi odgovorima na niz vrlo zahtjevnih pitanja koje je sadržavao *Obrazac kandidature*. Također je vrlo striktno bio zadan i sadržaj popratne dokumentacije. Kao prvo, sve o čipkarstvu izneseno u Obrascu trebalo je popratiti novosnimljenim videozapisom u trajanju od 10 minuta. Vrijeme trajanja bilo je podijeljeno u četiri cjeline strogo zadanog sadržaja. Snimanje, režiju i montažu potpisuje Irena Ščurić, TOP MAG d.o.o., a scenarij autorica cijelog projekta. Također je trebalo priložiti i presnimku do sada snimljenih TV emisija obrazovnoga ili turističkoga karaktera u trajanju do 240 minuta. Tekst prate fotografije postupka izrade čipke i izradevina koje je snimio Vid Barac. Recenziju teksta potpisuju dr. sc. Zorica Vitez i dr.sc. Tihana Petrović.

Kako bi se predočila opsežnost sadržaja i zadani obvezni "stil" prezentacije sadržaja, donosim Obrazac kandidature sa svim pitanjima, kao i izbor odgovora na pojedina pitanja.

S obzirom na to da o čipkarstvu u našoj etnološkoj publicistici postoji relativno malo radova, odlučila sam

Republika Hrvatska
Ministarstvo kulture
Odjel za Unesco, Uprava za zaštitu kulturne baštine

Čipkarstvo u Hrvatskoj
Kandidatura za treće proglašenje remek-djela nematerijalne baštine Zagreb, 2004.

Izdavač: Ministarstvo kulture RH
Za izdavača: Božo Biškupić
Tekst: Nerina Eckhel, Etnografski muzej Zagreb
Fotografije: Vid Barac
Fotodokumentacija Etnografskog muzeja, Zagreb
Fotodokumentacija Gradskog muzeja Varaždin

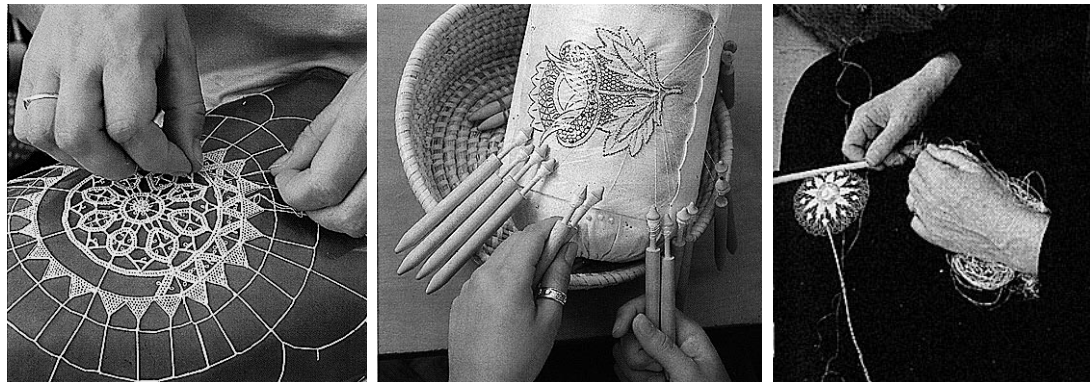
Video:

- snimanje, režija i montaža: Irena Ščurić, TOP MAG d.o.o.
- tekst: Nerina Eckhel, Etnografski muzej Zagreb

Recenzenti: Zorica Vitez, Institut za etnologiju i folkloristiku
Tihana Petrović, Odsjek za etnologiju, Filozofski fakultet

Prijevod na engleski: Vera Andrassy
Prijevod na francuski: Evaine L. Calve Ivičević

Grafičko oblikovanje: Artdesign
Savjetnik za Akcijski plan: Jadran Antolović, Ministarstvo kulture RH
Koodinatori: Rut Carek, Ministarstvo kulture Odjel za UNESCO
Nerina Eckhel, Etnografski muzej Zagreb

sl.4-9. Postupci izrade čipka

Pripremljeno u: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske: Odjel za UNESCO, Uprava za zaštitu kulturne baštine

Obrazac kandidature

1. Identifikacija

- Zemlja članica
- Naziv oblika kulturnog izražaja ili kulturnog prostora
- Naziv zajednice
- Zemljopisni smještaj oblika kulturnog izražaja ili kulturnog prostora; smještaj dotične zajednice (zemljovid)
- Učestalost te vrste kulturnog izražaja
- Osobe ili organizacije u zajednicama ili Vladi uključene u projekt (ime, prezime, zvanje, adresa, telefon, faks, e-mail adresa)

2. Opis

- Opis kulturnog izražaja ili kulturnog prostora (molim navesti povijesne detalje i sadašnje informacije)
- Povijesna pozadina, razvoj, socijalna, simbolična i kulturna funkcija
- Tehnički opis, autentičnost, stil, žanr, utjecaj škola i (za materijalne predmete) materijali, funkcija, postupak izrade i upotreba
- Popis prepoznatljivih praktičara tradicije
- Dokazani i mogući rizici nestajanja, pritisci ili ograničenja vezana za njih

3. Opravdanost kandidature

- Izvanredna vrijednost čipke kao remek-djela ljudske kreativnosti
- Korijeni čipkarstva u kulturnoj tradiciji ili kulturnoj povijesti određene zajednice
- Uloga čipkarstva u stvaranju kulturnog identiteta, važnost čipkarstva kao izvora inspiracije i razmjena kultura u smislu zbližavanja ljudi i zajednica, sadašnja kulturna i socijalna uloga u zajednici, uzimajući u obzir stalnu promjenu kultura, kao i njezinu važnu ulogu u svakodnevnom životu
- Izvršnost u primjeni vještine i pokazana tehnička kvaliteta
- Vrijednost čipkarstva kao jedinstvenog svjedočanstva žive kulturne tradicije

da u nastavku objavim cjelovite odgovore na neka od, prema mome mišljenju, ključnih pitanja iz navedenog Obrasca. Budući da je riječ o tri lokaliteta u kojima je vještina čipkarstva do danas ostala sačuvana, na isto se pitanje ponegdje odgovara u tri segmenta: Pag, Lepoglava i Hvar.

1. IDENTIFIKACIJA

b) Naziv oblika kulturnog izražaja ili kulturnog prostora

- Pag - čipka na iglu
- Lepoglava - čipka na batiće
- Hvar - čipka od agave

e) Učestalost te vrste kulturnog izražaja

Čipkarstvo kao dio tekstilnog rukotvorstva na prostoru Hrvatske možemo pratiti unatrag nekoliko stoljeća. Osnovna razlika između čipkarstva europskih zemalja i onoga na prostoru naše zemlje jesu njezini stvaratelji. Dok je u Europi izrada čipke uglavnom bila vezana za ženske crkvene redove i građanke, odnosno plemkinje, u Hrvatskoj se izrada čipke njihovim posredovanjem prenosi i u ruke seoskih žena u manjim ruralnim sredinama. One čipku izrađuju za potrebe svoje tradicijske odjeće ili za prodaju, kao izvor dodatne zarade siromašnoga seoskoga gospodarstva. Zbog toga se tehnološka i likovna obilježja tih izrađevina razlikuju od istodobne čipkarske proizvodnje u europskim zemljama, što čipkarstvu u Hrvatskoj daje poseban značaj. Iako nedostaju starija istraživanja o čipkarstvu u ruralnim sredinama, količina sačuvanog materijala govori o poznavanju tih vještina na mnogim prostorima Hrvatske - svuda gdje su žene, vješte poznavateljice umijeća tekstilnog rukotvorstva, sve predmete za odjeću i uređenje kuće izrađivale u seoskom gospodarstvu. Znanja o načinu izrade čipke generacijski su se prenosila s koljena na koljeno, od majke i bake na kćerku i unuku. S vremenom i s promjenom načina života prestaje potreba za domaćim tekstilnim izrađevinama, pa i proizvodnja čipke pada, stagnira ili se sasvim gubi. Kao što je već rečeno, danas je najzastupljenija u spomenuta tri mjesta - Pagu, Lepoglavi i Hvaru. U Pagu i Lepoglavi kontinuitet izrade čipke trebamo zahvaliti djelovanju čipkarskih tečajeva i škola, koji se osnivaju krajem 19. i početkom 20. stoljeća, a traju do iza Drugoga svjetskog rata, te istodobnom organiziranom otkupu čipke. U Hvaru zaslu

pripada zatvorenosti reda tamošnjega benediktinskog samostana. Podukom u školama žene se upoznaju s novim tehnološkim postupcima, materijalima i uzorcima. One ih usvajaju, mogli bismo reći, samo do određenih granica. U njihovim radovima, koji više nisu namijenjeni ruralnoj sredini već građanskim slojevima, i dalje prepoznajemo jednostavnost prvobitnih, tradicijskih vještina. Upravo zbog nekadašnje veće rasprostranjenosti znanja i prakse izrade čipke, kako na prostoru Jadrana, tako i u kontinentalnoj Hrvatskoj, trebalo bi poraditi na dodatnim istraživanjima i obnovi vještina čipkarstva gdje god je to moguće.

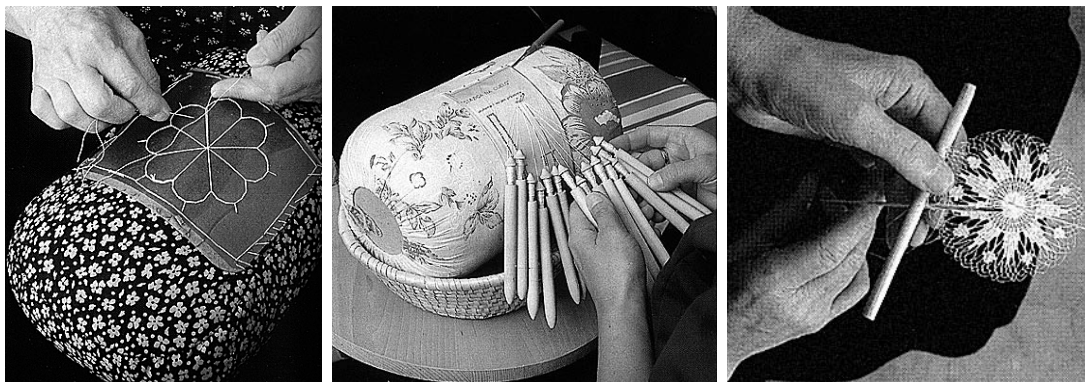
f) Osobe ili organizacije u zajednicama ili Vladi uključene u projekt

Ministarstvo kulture RH; Ministarstvo za kulturu RH Odjel za UNESCO; Ministarstvo za kulturu RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine; Ministarstvo kulture RH, Odjel za pokretnu i nematerijalnu baštinu; Etnografski muzej, Zagreb; Poglavarstvo grada Paga; Društvo čipkarica "Frane Budak"; Poglavarstvo grada Lepoglave; Turistička zajednica Lepoglava; Zadruga lepoglavske čipke; Poglavarstvo grada Hvara; Benediktinski samostan, Hvar.

2. OPIS

a) Opis kulturnog izražaja ili kulturnog prostora (molim navesti povijesne detalje i sadašnje informacije)

Čipkarstvo kao specifičan oblik tekstilnog rukotvorstva ima korijene u rudimentarnim zahvatima izrade tekstilnih tvorbi - u različitom prepletanju niti. Njegov je predmet izrade ukrasna tvorba - **čipka**. Osnovna definicija čipke glasi: samostalni, šupljikavi, ručni rad od lanenih, pamučnih, svilenih, agavinih, srebrnih i zlatnih niti. Dvije osnovne tehnike izrade čipke su šivanje iglom (čipka na iglu) i prepletanje pomoću batića (čipka na batiće). Razvoj čipkarstva temelji se na prethodnom dobrom poznavanju vještina tekstilnog rukotvorstva, ponajprije tkanja i vezenja. Nakon skidanja materijala s tkalačkog stana preostale niti osnove trebalo je međusobno preplesti i tako učvrstiti otkanu tkaninu. U tim prepletajima nalazimo korijene izrade čipke na batiće, koja se također izrađuje prepletanjem niti namotanih na male drvene batiće. Poznavanje tehnika tzv. bijelog veza (izrezanac, rasplet i priplet), u kojima se određene niti izvlače ili

izrezuju, a ostale prepleću iglom i koncem, pridonijelo je nastanku čipke na iglu. Vrijeme nastanka prave čipke pada u doba renesanse, razdoblja kada se u umjetnosti napušta teški srednjovjekovni kolorit, pa se i u oblikovanju tekstila traži nova ljepota u jednostavnosti i čistoci bijeline. Bijela platnena tkanina postaje dominantna za izradu pojedinih ukrašenih dijelova muške i ženske odjeće. Mjesto nastanka prvih čipaka područje je Europe. Čipka na iglu nastaje na Mediteranu, s Venecijom kao ključnom točkom, dok se izrada čipke na batiće u to vrijeme pojavljuje na području Zapadne Europe, u Belgiji i Nizozemskoj. Izradom čipke bave se ženski crkveni redovi i pripadnice građanskoga, odnosno plemićkog staleža. Za njezinu izradu tiskaju se albumi s crtežima i predlošcima te se organizira poduka. Tijekom vremena pojedinačna izrada čipke ponegdje prerasta u manje manufakturne radionice koje se međusobno natječu za prevlast u umjetničkoj i modnoj domeni. Intenzivna kreativnost i proizvodnja čipke, uz uspone i padove, teče sve do kraja 19. stoljeća. Tada, zbog promijenjenog načina života, modnih trendova i industrijalizacije, manufakturna proizvodnja stagnira ili zamire. Od tada do danas zabilježeni su i pokušaji revitalizacije manufakturne izrade ili prijenosa u industrijsku proizvodnju.

Povijesni izvori (slikovni i pisani) potvrđuju nam da su prve čipkaste tvorbe rađene u stilu stroge gotičke geometrijske stilizacije, kao i da se u daljnjem slijedu izrade čipke ogleđa likovno obilježje pojedinih stilskih razdoblja. Neznatne su razlike u tehnološkoj obradi i primjeni materijala različite kvalitete ili kolorita. Nazivi pojedinih čipkarskih bodova najčešće označavaju lokalitet (središte) izrade, a međusobno se razlikuju po karakterističnoj ornamentici. U izradi čipke na iglu treba spomenuti Veneciju i Burano u Italiji, uz mjesta Sedan, Alençon i Argentan u Francuskoj. Po izradi čipke na batiće poznata su mjesta Milano i Genova u Italiji, Valenciennes, Bayeux i Chantilli u Francuskoj i Antwerpen, Brugge, Binche i Bruxelles u Belgiji. Izrada čipke u ostalim se zemljama Europe s više ili manje uspjeha razvijala pod utjecajem spomenutih zemalja i ima određeno značenje samo u sklopu tekstilnog rukotvorstva svake pojedine zemlje. Brigu o čipkarstvu u Europi danas vode različite škole i udruge. Čipka je, u izvornom ili prenesenom obliku, danas zastupljena u svakodnevnom životu kroz

modu, uređenje prostora doma ili likovnog stvaralaštva općenito.

b) Povijesna pozadina, razvoj, socijalna, simbolična i kulturna funkcija

(slijedi iscrpan opis zemljopisnog položaja i kulturno povijesnih značajki Hrvatske te Paga, Lepoglave i Hvara - nap. a.).

Zemljopisni položaj Hrvatske, povijesna previranja na hrvatskim prostorima njezin kulturološki i ekonomski razvoj uvjetovali su, između ostaloga, i specifičnosti prihvaćanja, razvoja i očuvanja čipkarstva u Hrvatskoj. Početak čipkarstva u Hrvatskoj bilježimo u isto vrijeme kao i u susjednim zemljama mediteranskoga i srednjoeuropskog kruga. Njegov oblik ovisio je o kulturnim utjecajima na pojedine prostore naše zemlje. Tako uz obalu Jadranskog mora bilježimo utjecaj kulture mediteranskog pojasa i zastupljenost čipke na iglu. U većem dijelu kontinentalne Hrvatske, pod utjecajem srednje Europe, bila je poznata izrada čipke na batiće. O tome nam svjedoče brojni primjerci čipke sačuvani u riznicama hrvatskih samostana i crkava ili u fundusima muzeja, kao i pisani izvori. Najpouzdaniju potvrdu čipkarstva na prostorima Hrvatske nalazimo u spisima Senata Dubrovačke Republike iz 15. st., koja donosi odredbe o izgledu čipkarskih radova izrađenih tehnikom *point de Raguse*, koji ravnopravno konkuriraju najfinijoj francuskoj čipki toga vremena. Nažalost, nakon potresa u Dubrovniku 1667. čipkarska aktivnost u Dubrovniku prestaje. Od materijalnih dokaza treba spomenuti albu (misnu košulju) s prvotnom retičelom - najstarijim načinom izrade čipke na iglu - iz samostana Drid na Čiovu iz 16. stoljeća, albe iz 16. i 17. stoljeća iz franjevačkog samostana na Hvaru i, posebno, zbirku čipaka iz 17. i 18. stoljeća u benediktinskom samostanu u Zadru. Za čipkarstvo jednog dijela kontinentalne Hrvatske zaslužni su pavlini, koji u 16. stoljeću dolaze na područje Hrvatskog zagorja. Zbog političke nesamostalnosti radovi čipkarica s prostora Hrvatske u svijetu su često predstavljani kao venecijanski, talijanski ili austrijski proizvodi.

Razvoj čipkarstva u Hrvatskoj imao je nešto drugačiji slijed nego u ostalom dijelu Europe. Njegovo značenje u kulturološkoj slici Hrvatske prepoznajemo kao dio tradicijske kulture, odnosno etnografske baštine. Čipkarstvo je u Hrvatskoj dio tradicijskoga tekstilnog rukotvorstva u sklopu autarkične seoske proizvodnje,

f) Rizici nestajanja, vezano za zaštitu ili promjene, urbanizam ili akulturaciju

4. Upravljanje

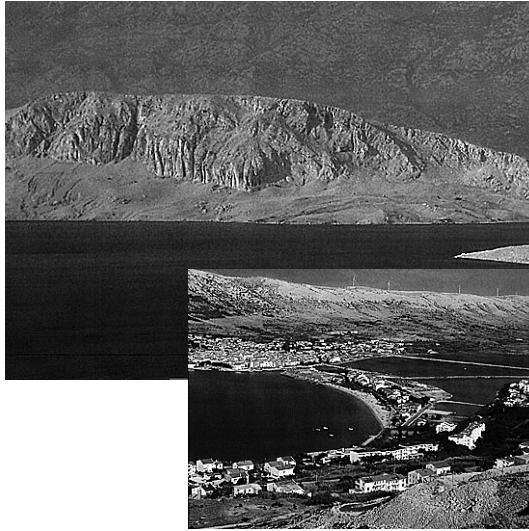
a) Organizacije ili tijela odgovorna za zaštitu, očuvanje i revitalizaciju kulturnog izražaja ili kulturnog prostora (pravni status, imena, adrese zaduženih osoba...)

b) Poduzete mjere za revitalizaciju oblika kulturnog izražaja ili kulturnog prostora prema željama pojedinaca ili zajednica

- Pravne mjere
- Pravna zaštita od korištenja u kulturnim manifestacijama
- Pravna ili druga zaštita
- Mjere poduzete za osiguranje prijenosa vještina ili znanja
- Ostalo

5. Akcijski plan

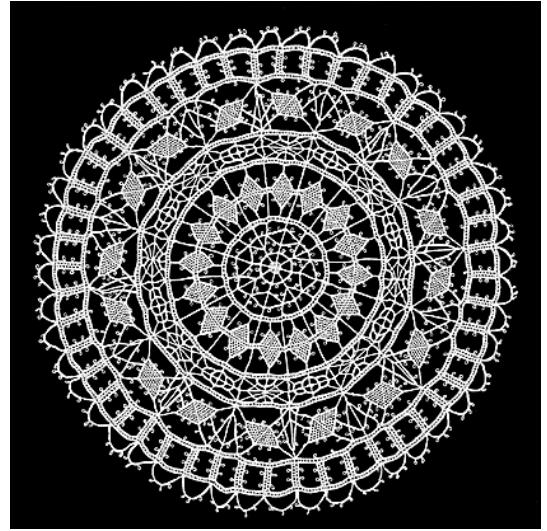
- a) Naziv projekta
- b) Organizacije ili tijela odgovorna za primjenu akcijskog plana
- c) Detaljan opis angažiranosti
- d) Administrativni ili zakonski mehanizmi
- e) Izvori i visina financiranja
- f) Raspoloživi ljudski izvori
- g) Detaljan plan:
 - . sastavnice projekta
2. provedba projekta (od faze I. do V.)
3. odgovorni za izvršenje projekta
 - . povijest
 - . opravdanost
6. dugoročni ciljevi
7. kratkoročni ciljevi
8. očekivani rezultati
 - . radni raspored
10. detaljan proračun

sl.10. Otok Pag

sl.11-13. Primjerci paške čipke

a bilo je prvenstveno namijenjeno izradi ukrasa na pojedinim dijelovima ženske tradicijske odjeće i platnenom posoblju. Na takvim se tradicijama u pojedinim regijama odnosno lokalitetima, u organizaciji crkvenih ili društvenih institucija, osnivaju tečajevi, škole i/ili radionice u kojima izrada čipke često poprima oblik obrtničke proizvodnje i služi za komercijalne svrhe. Odjek poduke u čipkarstvu na prostoru Europe osjetio se i na području današnje Hrvatske, direktno ili indirektno, jer su naši prostori kroz povijest neko vrijeme bili pod vlašću pojedinih europskih zemalja, npr. Italije, Francuske, Austrije, odnosno Austro-Ugarske. Poduka o ručnom radu (pa i čipkarstvu) u pučkim, osnovnim, stručnim, specijalnim ženskim školama ili školama uz samostane održavala se po jedinstvenim programima rada, tek ponegdje obogaćena primjerima lokalne tradicije. Pritom treba spomenuti i djelovanje Središnjeg čipkarskog tečaja (Zentralspitzenkurs) u Beču od 1879. do 1918. godine, koje se osjeća na širem prostoru Srednje Europe, pa i Hrvatske. Tu se obučava nastavno osoblje, izdaju priručnici i nacrti za izradu čipke. Zanimljivo je da se, usprkos svemu, tehnološki i likovno gledano, domet izrade čipke u Hrvatskoj zaustavio vrlo blizu izvornim oblicima. Kad je riječ o čipki na iglu, to je oblik prvotne retičele (mrežice) i gotička geometrizacija motiva. To su osnovne odrednice čipke na iglu iz vremena njezina nastanka u doba renesanse. Prvotna retičela naziv je za ukras vezan za platnenu podlogu. Nastaje tako da se u platnu ureže praznina jednakih stranica. Taj se kvadratni prostor zatim spaja nitima tzv. paukove mreže koje povezuju nasuprotne polovice stranica i kutove tako da se križaju u sredini. Od te se sredine zatim iglom i koncem, oslanjajući se na krakove mreže, izrađuju sitni geometrijski uzorci, raspoređeni u koncentrične krugove. Takve primjere bilježimo na platnenim dijelovima tradicijske odjeće na cijelom prostoru Jadrana, uz obalu i na pojedinim otocima, izrađivane do kraja 19. stoljeća. Iste su se značajke u izradi čipke na otoku Pagu zadržale do danas. Istodobno je čipka na iglu u ostalim europskim zemljama, pa i najbližoj Italiji, doživjela

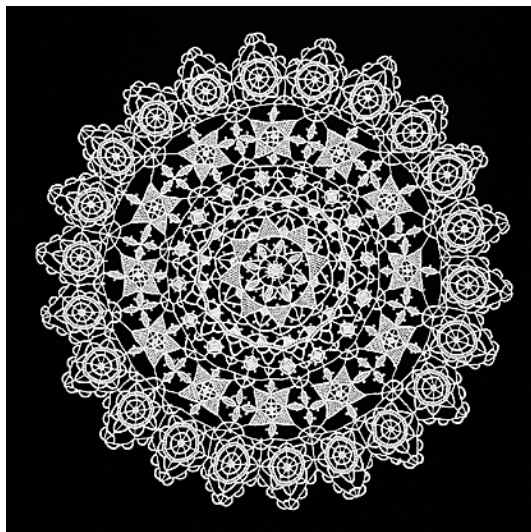
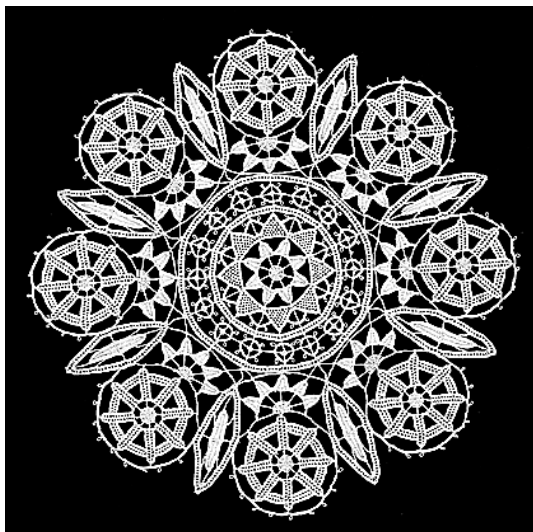

likovnih transformacija prema stilskim razdobljima. Usvajaju se različiti motivi - cvjetni, ljudski, životinjski i mitski likovi i slobodnija međusobna kompozicija odabranih motiva. I čipka na batiće u kontinentalnom dijelu Hrvatske rudimentarne je izrade. Proizvodile su se uglavnom čipkarske vrpce različitih širina i dužina, kao dodatak, rubni ukras platnene tradicijske odjeće i posoblja. Kao materijal služila je u domaćinstvu proizvedena gruba konopljina i lanena nit ili konac tvorničke izrade. I lepoglavsku čipku, kada ona postaje samostalni ukrasni predmet, karakterizira relativno gruba struktura dobivena nijansiranjem, gušćim i rjeđim prepletom niti. U ornamentici je prepoznatljiva geometrija i stilizacija cvjetnih motiva preuzetih s tradicijske odjeće i drvorezbarstva iz drugih krajeva Hrvatske, napose iz Posavine i Slavonije. Rudimentarnost izrade i vjernost izvornom kanonu izrade čipke čini čipkarstvo u Hrvatskoj različitim od čipkarstva na drugim prostorima: iako su im vremenski i stilski počeci bili zajednički, putovi razvoja znatno im se razlikuju.

Kao što je već rečeno, danas u Hrvatskoj postoje tri glavna središta izrade čipke, čije je djelovanje nastavak duge tradicije. To su: Lepoglava u Hrvatskom zagorju, s čipkom na batiće, a na Jadranu grad Pag, s čipkom na iglu, i grad Hvar, s čipkom od agave. Njihova tradicija obvezuje nas na zaštitu i revitalizaciju.

1) Paška čipka na iglu

Svojim se nastankom ova čipka ravnopravno uspoređuje s čipkarskim proizvodima istočnog Mediterana, ali se svojim specifičnim razvojem od njih i razlikuje. Na tradicijskoj odjeći otoka Paga nalazimo potvrdu tumačenja da je izrada čipke na iglu autohtono kulturno dobro na hrvatskome jadranskom prostoru. Osnove su joj u poznavanju vještina tzv. bijelog veza: *izrizu*, *raspletu* i *priplethu*. Riječ je o izvlačenju ili rezanju pojedinih niti podloge, zatim opletanju i povezivanju ostalih niti, što daje prozračan šupljikavi izgled ukrasa. Na prsima ženske bijele platnene košulje i pokrivala za glavu susrećemo rad koji se naziva paški teg (teg - ženski ručni rad). To je ukras izveden u obliku prvotne retičele. Nastaje u

kvadratnom prostoru urezanom u platnu i dopunjenom nitima križne paukove mreže. Geometrijskog je uzorka i izrađen bez nacrtanih predložaka. Raznolikost likovne slike košulja izrađenih paškim tegom postignuta je međusobnom kombinacijom tek nekoliko standardnih, strogo geometrijskih motiva (manji šuplji ili ispunjeni kružić, manji ili veći krug, polukrug, trokutić, romb, pravokutni ili trokutasti listić, cikcak - crta te prava ili neprava četverolisna rozeta, uz obvezne male rubne kružice) koji se u koncentričnim krugovima izmjenjuju na mrežastoj podlozi.

Početkom 20. stoljeća nošnja prestaje biti svakodnevna odjeća, stoga prestaje njezina intenzivna izrada. U isto vrijeme otvaraju se brojne stručne škole. Tako je u Pagu 1906. godine otvorena Čipkarska škola. U njoj se poduka u izradi čipke temelji na predznanjima Paškinja u izradi ukrasa tradicijske odjeće, no te se vještine prenose na izradu samostalnih ukrasnih predmeta. Tek taj način rada nosi naziv *paška čipka*. Izrađuju se stolnjaci, podlošci, rupčići i ukrasi za dijelove odjeće - predmeti koji nalaze primjenu u građanskom društvu, te crkveni tekstil. Elementi ukrasa i način izrade tih predmeta vješto su preneseni s tradicijske odjeće i do danas ostaju u strogoj početnoj, renesansnoj geometrizaciji. Paškinje takav rad prihvaćaju kao izvor dodatne zarade i on je često jedini siguran novčani prihod škrtoaga otočkoga gospodarstva. Ipak u svoj rad unose maksimum strpljenja i maštovitosti kreacije, tako da za mnoge od njih možemo reći da su prave umjetnice.

Nakon prestanka djelovanja škola i radionica čipkarstvo u Pagu stagnira, iako se individualni rad nastavlja sve do danas i svjedoči o kontinuitetu trajanja jedne autohtone vještine. Posljednjih nekoliko godina proizvodnju čipke u Pagu održavaju žene uglavnom starije od 60 godina. Kako tradicija ne bi s vremenom nestala, 1995. godine pokrenut je u Pagu *Jednogodišnji čipkarski tečaj*, koji već šest godina zaredom polazi zavidan broj Paškinja mlađe i srednje životne dobi koje će, nadamo se, nastaviti tradiciju svojih majki i baka. Od 1998. godine o promicanju pašskog čipkarstva kao bitnog segmenta hrvat-

ske kulturne baštine brine se i Društvo paških čipkarica "Frane Budak".

2) Lepoglavska čipka na batiće

Vjeruje se da su pavlinski svećenici još daleke 1400. godine svojim dolaskom u Lepoglavu donijeli vještinu izrade čipke na batiće. Potporu njezinom širenju dalo je i lokalno plemstvo. Čipkarsko umijeće postupno je prihvaćeno i među seoskim stanovništvom, ponajprije za izradu uskih vrpca od grube lanene pređe koje su žene prišivale uz rubove pojedinih dijelova bijele platnene tradicijske odjeće. Pod upravom pavlina počinje i proizvodnja čipke za crkvene potrebe i traje sve do ukinuća pavlinskog reda 1786. godine. U kasnijim vremenima vještina izrade lepoglavske čipke postaje stalni izvor dodatne zarade, bilo da su žene na seoskim sajmovima prodavale čipkaste vrpce za tradicijsku odjeću ili su proizvodnju organizirale vladine institucije u sklopu škola, tečajeva, radionica i sl. U njihovoj organizaciji vještina izrade čipke na batiće dobiva novu namjenu - izrađuju se podlošci, modni detalji, čipka u metraži, a njezina je upotreba vezana isključivo za građanski sloj tadašnjeg društva i prepoznatljiva je pod nazivom *lepoglavska čipka*. Da se spomenuta tradicija održala do danas, nepobitna je zasluga *Banovinske čipkarske škole*, koja u Lepoglavi djeluje od 1936. godine do Drugoga svjetskog rata. Posebna ličnost među nastavnicima Škole je Danica Brössler, koja je u školski program uvela sve karakteristike najboljih europskih čipaka. Ujedno je u svoje nacрте za čipku unosila elemente ukrasa s tradicijskog tekstila i drvorezbarstva s područja cijele Hrvatske i time lepoglavskoj čipki pridala osobitosti koje ju izdvajaju iz konteksta europskih čipaka toga vremena. I nakon ukidanja Škole mnoge čipkarice nastavljaju rad, pa se čipkarska tradicija, kao i u Pagu, prenosi s koljena na koljeno. Danas je ona i na tom području u rukama nekolicine starijih žena. U posljednje vrijeme poduzimaju se određeni naponi da tradicija ne zamre. Pozitivni koraci svakako su osnivanje Čipkarskog društva Danice Brössler i organiziranje Međunarodnog festivala čipke koji se od 1997. godine održava u Lepoglavi. U sklopu

sl.14. Lepoglava

sl.15-17. Primjerci lepoglavske čipke

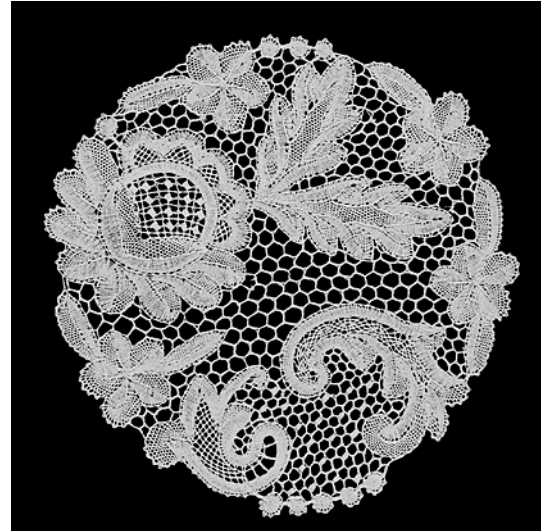
Učilišta u Ivancu (gradić blizu Lepoglave) 2002. godine organizirana je poduka u izradi čipke u trajanju od 180 školskih sati, koju je u prvoj generaciji završilo 27 polaznica. Druge godine odaziv je bio nešto manji, a organizacija daljnje nastave ovisit će o broju zainteresiranih polaznica.

3) Hvarska čipka od agave

U benediktinskom samostanu u gradu Hvaru, na istom otoku, redovnice izrađuju čipku od agave, koju poznajemo i pod nazivom *hvarska čipka*. Prema predaji, ta je vještina podrijetlom s Kanarskih otoka (Tenerife), a u Hvaru je poznata od polovice 19. stoljeća. Čipka se izrađuje od niti koje se posebnim postupkom dobivaju iz sredine svježih listova agave. Nakon obrade niti su bijele boje, prilično tanke, određene čvrstoće i dužine. Prema tehnici rada razlikujemo čipku zvanu tenerifa, zatim tenerifa s mreškanjem i vezenje na mreži. Tenerifa se radi na kartonu, običnom iglom, preko "paukove" mreže agavinih niti, bez predloška ili nacрта. Oko niti podloge isprepleću se različiti, pretežno geometrijski motivi. Mreškanje je zapravo izrada mrežice od okruglastih otvora - okanaca, dok se veze na podlozi od kvadratnih okanaca. Svaki je primjerak unikatan i njegov izgled ovisi o maštovitosti i kreativnosti osobe koja ga izrađuje. Već je rečeno da čipku od agave rade samo benediktinke, uz ostale obveze toga zatvorenog crkvenog reda. Danas ih je u gradu Hvaru samo trinaest. Nadajmo se povećanju njihova broja i održanju te jedinstvene tradicije, to više što je čipka od agave u Hvaru sve traženiji suvenir ili predmet darivanja, a pomalo postaje i zaštitni znak grada.

c) Tehnički opis, autentičnost, stil, žanr, utjecaj škola i (za materijalne predmete) materijali, funkcija, postupak izrade i upotreba

1) Paška čipka je ukrasni element koji se prvotno pojavljuje na tradicijskom tekstilu, a zatim kao samostalni ukrasni predmet. I dok načinom izrade ostaje vjerna kanonu svog nastanka - strogoj geometrizaciji renesansnog pratipa, u primjeni paške čipke pratimo promjenu

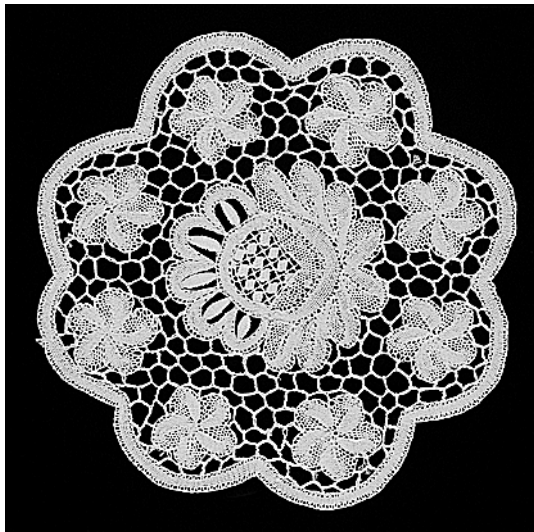

- od ukrasa na platnenoj odjeći otočanke do ukrasa interijera građanske kuće. Te su promjene i razlog njezina trajanja do danas.

Za izradbu paške čipke potreban je manji, tvrdo ispunjen polukružni jastuk i iscrtani predložak, igla i bijeli konac, kao i mirne, uvijek čiste ruke. Predložak, na kojemu su rupicama označene konture podloška, fiksira se na jastuk. Po predlošku se zatim koncem iscrta raster "paukove mreže", tzv. slobodne retičele (naziv slobodna retičela zato što više nije vezana za rubove kvadrata urezanoga u platno, već su njezini krajevi slobodni). Svaki se krak oplete iglom i koncem i tako dobije čvrsti kostur. Zatim se, počevši od sredine, iglom i koncem, bodom obameta, oslanjajući se na krakove mreže, grade pojedini motivi ukrasa raspoređeni unutar koncentričnih krugova. Već smo rekli da su oni strogo geometrijskih oblika i tradicijom zadanih motiva, što znači da isti ukras nalazimo unutar prvotne retičele na starinskoj platnenoj košulji tradicijske odjeće ili slobodne retičele ukrasnog podloška izrađenog danas.

2) Vještina izrade lepoglavskih čipkastih vrpca od grube lanene pređe što su ih seljanke izrađivale za ukras tradicijske odjeće iznjedrila je izradu finih čipaka različita oblika koje su se upotrebljavale za ukras interijera građanske kuće ili kao modni detalji. Specifičnost ukrasa tim predmetima daje ornamentika prenesena s tradicijskog tekstila i drvorezbarstva.

Čipka na batiće izrađuje se pomoću kruznoga, valjkastog, tvrdog jastuka smještenoga u pletenoj košarici i malih drvenih prutića - batića s namotanom niti konca. Radi se uvijek s parnim brojem batića, koji se u radu na određeni način prepleću i stvaraju uže ili šire trake. One se pribadačama pričvršćuju na jastuk i iscrtavaju zadani motiv. Jačim i slabijim stezanjem niti prilikom prepletanja, određuje se gustoća tkiva i dobiva karakteristična nijansiranost pojedinih motiva. Zanimljivi su i oblici mrežastih podloga koje povezuju ukrasne motive. Mrežice mogu imati veća ili manja, kružna ili duguljasta okanca ili okanca u obliku pčelinjeg sača.

3) Vještina izrade čipke od agave najmlađa je od svih tradicijskih vještina čipkarstva na prostoru Hrvatske. Ima isključivo ukrasnu namjenu. S obzirom na to da je njezina izrada vezana samo za jedan prostor u jednom gradu, ona je postala prepoznatljivi simbol mjesta nastanka pod nazivom *hvarska čipka*.

Čipka od agave radi se bez predloška ili nacрта. Jedan je od načina da se na čvrstom kartonu najprije načini podloga u obliku zrakaste paukove mreže, zatim se jednom niti uvedenom u iglu za šivanje oko niti podloge isprepleću različiti geometrijski motivi. Pri *mreškanju u krug* malom se šivaćom iglom i posebnom iglom, poput one za pletenje mreže, dobiva raster sitnih duguljastih okanaca kojima se kružno pleće željeni podložak. Treći način izrade je vezenje iglom na prethodno izrađenoj razapetoj mreži malih kvadratnih otvora. Svaki izrađeni predmet unikatan je primjerak.

d) Popis prepoznatljivih praktičara tradicije

Društvo paških čipkarica "Frane Budak" u Pagu ima 50 članica. Uz njih čipku izrađuje 15 starijih žena, nekadašnjih učenica Banovinske čipkarske škole. U sklopu lepoglavskog Čipkarskog društva "Danice Brössler" i Zadruga lepoglavske čipke djeluje 71 žena, a u benediktinском samostanu u Hvaru čipku radi 13 časnih sestara. (Dio elaborata sadržava popis imena aktivnih čipkarica iz Paga, Lepoglave i Hvara.)

e) Dokazani i mogući rizici nestajanja, pritisci ili ograničenja vezana za njih

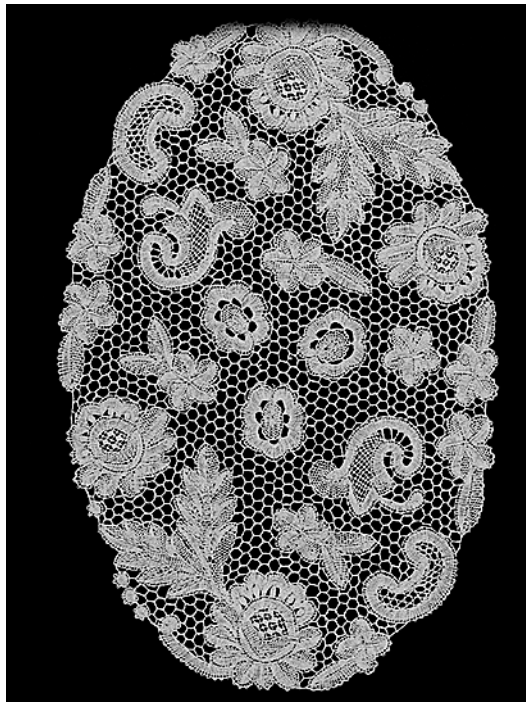
Moglo bi se navesti nekoliko razloga stagnacije čipkarstva u Hrvatskoj.

Ekonomski ili tehnološki razvoj

□ Industrijalizacija tekstilne proizvodnje već krajem 19. stoljeća potire ručni rad, te općenito donosi mogućnost stalnog zapošljavanja.

Razvoj turizma

□ U godinama nakon Drugoga svjetskog rata, osobito u jadranskom dijelu Hrvatske, razvoj turizma omogućio je lokalnom stanovništvu drugi (lakši) oblik dodatne zarade. Nažalost, istodobno se nije mislilo na to da bi

organizirana proizvodnja čipke dala kvalitetan doprinos suvenirskoj ponudi.

Povećanje ili smanjenje broja ljudi u zajednicama

□ Uz sve veći pad nataliteta na prostoru cijele Hrvatske treba spomenuti i migracije u potrazi za poslom koje se pojavljuju već početkom 20. stoljeća. One idu u dva smjera - sa sela u gradove ili iz gradova i sela u inozemstvo.

Ostali razlozi

□ Prostor Hrvatske bio je poprište Prvoga i Drugoga svjetskog rata koji su, svaki u svoje vrijeme, donijeli velike političke, društvene i ekonomske promjene. Sve je to dovelo i do promjena u načinu svakodnevnog života, oblačenju, uređenju prostora stanovanja i sl. Posljednji udarac stabilnoj ekonomici i mirnom društvenom razvoju zadale su i prilike za vrijeme i nakon Domovinskog rata (1992.-1995.).

U posljednje vrijeme tu je još i pojava jeftine tekstilne robe ukrasne namjene, manufakturne ili poluindustrijske proizvodnje iz uvoza.

Rezultat svih tih događanja je činjenica da je izrada čipke u većini krajeva potpuno nestala, a u Pagu i Lepoglavi ostala je tek praksa osoba starije životne dobi. Čipkarstvo u Hvaru, samim time što je vezano za benediktinski samostan, vezano je i za određeni manji broj čipkarica.

Visoka životna dob aktivnih čipkarica najveći je problem i razlog straha od nestajanja tradicije. Možda će se iz popisa priloženog točki 2.d) steći drukčiji dojam. No činjenica je da je broj čipkarica u porastu od 1996. godine, od kada je povremeno organizirana osnovna poduka. No većina njih još nema dovoljno iskustva u radu. Još je veći problem prenošenje znanja na nove generacije putem tečajeva ili školske nastave. Za kvalitetnu poduku trebalo bi osposobiti nove stručnjake.

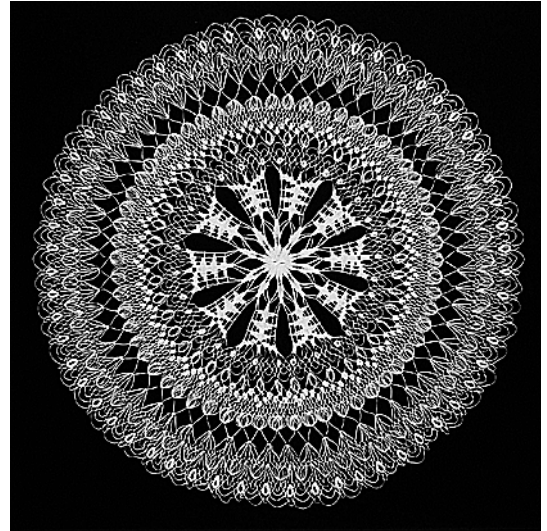
sl.18. Hvar

sl.19-22. Primjerci hvarske čipke

3. OPRAVDANOST KANDIDATURE

a) Izvanredna vrijednost čipke kao remek-djela ljudske kreativnosti

Izrada čipke smatra se najzahtjevnijom vještinom tekstilnog rukotvorstva. Složenost tehnološkog postupka izrade posebno se očituje u korištenju (kombinaciji) odgovarajućih likovnih elemenata. Sva ta obilježja na svoj su način zamjetna i u hrvatskom čipkarstvu. Čipkarstvo u Hrvatskoj u odnosu prema onome susjednih zemalja povezuje istodobni povijesni trenutak u kojemu nastaje i čini prve korake. Daljnji tijek i razvoj do naših dana znatno se razlikuje. Poteklo iz crkvenih redova i viših slojeva građanskog društva, ono u Hrvatskoj nalazi pogodno tlo u ruralnim sredinama ili manjim gradskim središtima u sklopu autarkične domaće proizvodnje tekstilnih rukotvorina. Stoga zanimljive primjerke čipkarskih izrađevina danas prepoznajemo i štitimo kao dio lokalne etnografske kulturne baštine. Razvoj čipkarstva u ostalim europskim zemljama, pa tako i u onima koje graniče s Hrvatskom, u vremenskom slijedu od nastanka do danas mijenjao se ponajprije usavršavajući tehnologiju izrade, a stilska su razdoblja diktirala i primjenu različitih likovnih elemenata: geometrijskih uzoraka, cvjetnih motiva ili ljudskih, životinjskih i mitskih likova. O promjeni oblika pomagala za rad može se istaknuti primjer pribora za izradu čipke na batiće. Već se dugo u Europi u primjenjuje *jastuk* u obliku polukružne, blago ispupčene ploče po kojoj se pri radu pomiču batići. Taj način rada omogućuje primjenu većeg broja batića i time izradu čipke složenijeg uzorka. U Hrvatskoj u izradi čipke na batiće do danas ostaje u uporabi valjkasti jastuk i batići koji se pri radu drže u ruci, odnosno prilikom prepletanja prebacuju iz ruke u ruku. Na taj je način ograničen i broj njihove upotrebe, što pokatkad sputava

kreiranje složenijih motiva.

Osobito je značajno da je čipkarstvo u Hrvatskoj po izboru materijala i tehnologiji izrade sačuvalo početne, jednostavne oblike. Stilski i likovno također ostaje na početnoj krutoj geometrizaciji motiva ili inspiraciju traži u ostaloj ornamentici tradicijskog rukotvorstva.

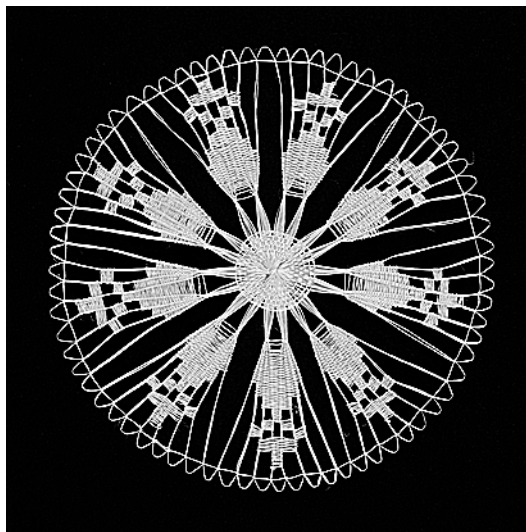
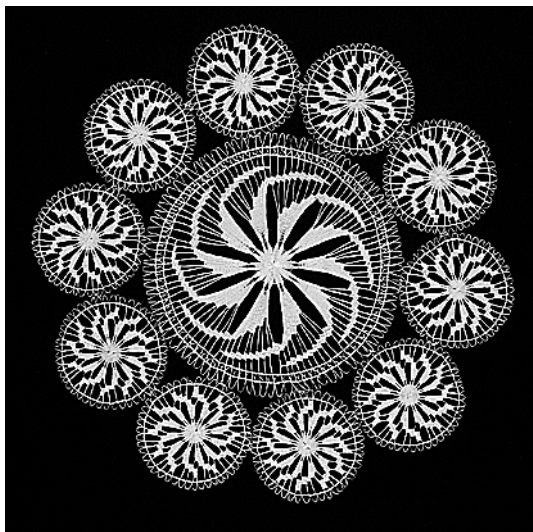
Kao specifičnosti pojedinih čipkarskih tvorbi mogli bismo sažeto navesti sljedeće:

- paška čipka na iglu - korištenje standardiziranim geometrijskim motivima preuzetim s tradicijske odjeće
 - lepoglavska čipka na batiće - stilizacija biljnih motiva inspiriranih ornamentikom tradicijskog tekstila
 - hvarska čipka od agave - vještina prerade agavinih listova i upotreba posebne vrste materijala - niti od listova agave.
- Ukupne tehničke i likovne komponente čipkarskih izrađevina bitne su za određivanje identiteta svake lokalne sredine i kulturološke slike Hrvatske u cjelini. Bitno je da su se na relativno malom prostoru Hrvatske održala tri različita oblika izrade čipke, u kojima su sačuvani različiti slojevi čipkarskog umijeća širega europskog prostora. U poplavi industrijske i degradaciji manufakturne proizvodnje koja karakterizira drugu polovicu 20. i početak 21. stoljeća u spomenutim se područjima Hrvatske održala plemenita vještina ručnog rada.

b) Korijeni čipkarstva u kulturnoj tradiciji ili kulturnoj povijesti određene zajednice

Iz opisa koji slijedi bit će vidljivo da čipkarstvo u Hrvatskoj ima zaista dugu tradiciju. Prenošenjem tradicije izrade čipke s koljena na koljeno, čipkarstvo pridonosi socijalizaciji obitelji, pa i pojedine zajednice. Prodaja čipke osigurava ekonomski napredak. Tehnološke i likovne odlike čipkarskih izrađevina odraz su likovnog stvaralaštva i sastavni dio kulturološke slike svake zajednice.

1) Priču o podrijetlu odnosno korijenima paške čipke i čipkarstva u gradu Pagu mogli bismo započeti pred lunetom paške katedrale na kojoj je u plitkom reljefu prikazan paški puk pod okriljem Blažene Djevice Marije. Rad kipara iz 16. stoljeća donosi stiliziran prikaz odjeće

na kojoj se jasno razabire žensko oglavlje. Kosu pokriva na poseban način složen platneni rubac duguljasta oblika, tzv. *pokrivaca*. Takav rubac na svojim užim krajevima nosi ukras prvotne čipke. Isti je ukras i na prsnom dijelu platnene košulje, također elementu narodne nošnje koja se u istim kanonima zadržala sve do kraja 19. stoljeća, a danas se stariji sačuvani i novoizrađeni primjerci odijevaju kao svečano ruho na folklornim nastupima ili u drugim prigodama. Riječ je o već spominjanom paškom tegu, spoju tehnika vezenja i prvotne retičele urezane u platnenu podlogu sa strogo geometrizirani motivima ukrasa. S takvom je odjećom paški puk živio stoljećima prenoseći vještinu izrade čipke iz generacije u generaciju. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće ta se odjeća pomalo napušta, no vještina izrade čipke ne zaboravlja se. Prvi podaci o organiziranoj poduci u izradi ručnog rada (pa i čipke) u gradu Pagu dolaze s Izložbe ručnih radova pučkih škola koju je 1880. godine organizirao Frane Bulić, poznati arheolog, tada nadstojnik pučkih škola zadarsko-benkovačkog kotara. Znamo da su i sestre benediktinke u sklopu školske nastave ručnog rada podučavale izradu čipke, uz svoje štice i djevojčice iz grada. No najvažnije za opstanak čipkarstva u Pagu bilo je otvorenje *Čipkarske škole* 1907. godine. Škola je otvorena na inicijativu Austrijanke Natalie Bruck-Auffenberg, zaljubljenice u narodnu umjetnost Dalmacije, a škola je otvorena u organizaciji *Društva za promicanje industrije čipke* iz Beča, koje je vodila nadvojvotkinja Marija Josipa von Habsburg. Iste je godine za potrebe Škole na dodatnu obuku iz čipkarstva na *Središnji čipkarski tečaj* u Beč upućena Paškinja Nilla Rakamarić. S tog će tečaja stizati i nacrti za rad u školi, između ostaloga i oni izrađeni prema uzorcima tradicijskoga paškog tega. Nakon Prvog svjetskog rata Pag dolazi pod vlast Italije, pa rad u Školi preuzimaju talijanski nastavnici, a njezina djelatnost zamire 1929. godine. Već 1931. godine pod okriljem *Gospodarske udruge za usučivanje hrvatskog kućnog obrta* osniva se *Jednogodišnji čipkarski tečaj*, a 1935. godine otvara se *Banovinska čipkarska škola*, koja djeluje sve do Drugoga

svjetskog rata. Cijelo vrijeme organiziranog školovanja učiteljice u program rada uvode osnove izrade čipke na iglu i upoznaju čipkarice s tehnologijom i ornamentikom europskog čipkarstva, no istodobno ne zanemaruju tradicijsku vještinu izrade paškog tega, čiji se elementi prenose u slobodnu retičelu. Školski su programi bili usmjereni i na usvajanje novih vrsta čipkarskih proizvoda: stolnjaka, podložaka, zavjesa, ovratnika, rupčića i sličnih predmeta kao dijela ukrasa građanskih interijera ili modne odjeće. No primjena novih tehnologija ili ornamentike preuzete iz europskih dosega čipkarstva nikada nije zaživjela. U izradi novih predmeta vjerno je zadržan način i ornamentika čipke s tradicijskog tekstila. Školski radovi postižu velik uspjeh na brojnim izložbama: u Beču 1905., u Londonu 1906., u Berlinu 1909., u Splitu 1925., u Parizu 1937., u Berlinu 1938. godine. Izrađuju se i čipke po narudžbi uglednih ljudi iz europskih političkih krugova. Uvodi se i organizirani otkup i prodaja čipke putem Ateliera što ga je otvorio gradonačelnik Paga Frane Budak, nastavnik crtanja u *Banovinskoj čipkarskoj školi*. Nakon Drugoga svjetskog rata pokušaj obnavljanja rada Škole nije uspio. Individualni rad se nastavlja, a o prodaji čipke najprije se brine *Čipkarsko-pletarska zadruga*, zatim *Poljoprivredna zadruga iz Paga*, a kasnije poduzeće *Rukotvorine* iz Zagreba. Prodaja čipke, organizirana ili individualna, bila je znatan doprinos siromašnoj ekonomici grada Paga, jer njezini žitelji više nisu bili ovisni o vremenskim uvjetima pogodnim za dobivanje soli kao osnovnom izvoru novčanih prihoda paških kućanstava. Mnoge su kuće sagrađene i mnoga djeca školovana zahvaljujući zaradi od prodaje čipke. Nakon Drugoga svjetskog rata izradom čipke bavi se uglavnom starija populacija čipkarica, dok mlađe traže dodatnu zaradu u industriji ili turizmu koji se počinje razvijati. Dolazi i do pada kvalitete i gubitka likovne dimenzije izrađevina. Međutim, čipka je kao jedan od simbola identiteta grada Paga preživjela. Već 1957. godine počinje poduka učenica u osnovnoj školi "Juraj Dalmatinac", a 1995. godine u sklopu *Jednogodišnjeg čipkarskog tečaja* intenzivira se obuka srednje generaci-

je. To će svakako pridonijeti da se tradicija izrade čipke u gradu Pagu nastavi, jer spoznaja o njezinoj povezanosti sa životom otoka živi u srcu svakog Pažanina. Nema kuće u Pagu u kojoj na zidu uokvirena ne visi čipka kao spomen na vrijedne ruke majke ili bake. Čipka je također i nezamjenjiv poklon koji će Pažanin darovati u znak zahvalnosti prijatelju, liječniku, odvjetniku... Paška čipka našla je svoje mjesto i u likovnim i literarnim radovima umjetnika podrijetlom iz grada Paga (npr. slikar Zdravko Matković, književnik Ante Zemljar). Uz to, primjerci paške čipke danas nose znak "Izvorno hrvatsko" koji Hrvatska gospodarska komora dodjeljuje proizvodima iznimne kvalitete i značenja za pojedine regije.

2) Pavlini i lokalno plemstvo prenijeli su umijeće izrade čipke na batiće na prostoru Lepoglave i okolnih zaselaka na ruralno stanovništvo. Iako nemamo posrednih dokaza o intenzitetu kontinuiteta izrade čipke od dolaska pavlina u 15. stoljeću do danas, vjerujemo da je vještina izrade usvojena paralelno uz oblikovanje bijele platnene nošnje lepoglavskog kraja, koja u svom kanonu, u kroju ovratnika i rukava, ima oznake renesanse. Tradicija se očito zadržala jer je krajem 19. stoljeća zabilježeno da su čipku izrađivale seljanke i pastirice na četvrtastom jastuku, pomoću rukom rezbarenih batića, a prepletali su se pričvršćivali trnjem umjesto pribadačama. Izrađivale su se uglavnom čipkaste vrpce, koje su se prišivale kao ukras uz rub platnene tradicijske odjeće. Čipkarice su svoje proizvode prodavale na lokalnim sajmovima, preprodavačima iz susjednih regija ili razmjenjivale za namirnice u seoskoj trgovini. Prve pisane podatke o čipkarstvu u Lepoglavi nalazimo u tekstu Izidora Kršnjavoga, značajne ličnosti hrvatske kulturne povijesti, u časopisu "Vijenac" iz 1878. godine. On se zalaže da se čipkarska vještina osuvremeni i kultivira školovanjem. Njegovom zaslugom u ulozi predstojnika Ministarstva za bogoštovlje i nastavu pokrenut je prvi čipkarski tečaj u Lepoglavi, koji je trajao od 1892. do 1900. godine. Učiteljice uvode novi oblik okruglog jastuka, smještenoga u pletenoj košarici, batiće izrađene tokarskim strojem i upotrebu pribadača. Radi se uglavnom prema nastavnom programu iz Idrije, čipkarskog centra iz susjedne Slovenije. Od 1900. do 1930. godine čipkarice, uz idrijske uzorke, rade i prema nacrtima iz austrijskih stručnih i modnih časopisa koji im donose razni prekupci čipaka. Sljedeći tečaj 1930. godine organizira Komora za trgovinu, obrt i industriju iz Zagreba. Da se spomenuta tradicija održala do danas nepobitna je zasluga *Banovinske čipkarske škole* koja u Lepoglavi djeluje od 1936. godine. Pod utjecajem nastavnih programa izrada čipke na batiće dobiva novu dimenziju - izrađuju se podlošci, modni detalji, čipka u metraži, a njezina je upotreba vezana isključivo za građanski sloj tadašnjeg društva i prepoznatljiva je pod nazivom *lepoglavska čipka*. Posebna ličnost među nastavnicima škole je Danica Brössler, koja je u školski program uvela sva obilježja najboljih europskih čipaka. Ujedno je u svoje nacрте za čipku unosila elemente ukrasa s tradicijskog tekstila i drvorezbarstva s područja cijele Hrvatske, a

u način izrade specifično sjenčanje pojedinih motiva gušćim ili rjeđim prepletanjem niti. Ta će obilježja postati prepoznatljiva za lepoglavske izrađevine i izdvojiti ih iz konteksta europskog čipkarstva. Za svoje radove Danica Brössler dobiva međunarodne nagrade u Parizu 1937. i u Berlinu 1940. godine. Škola prestaje raditi tijekom Drugoga svjetskog rata, a o otkupu čipke sporadično se brinu neke trgovačke organizacije i proizvodnja čipke zamire, ali ne prestaje potpuno. Tradicijom stečeno znanje i dalje se prenosi s koljena na koljeno. Pedesetih godina 20. stoljeća postupno se pokreće i fakultativna nastava u osnovnoj školi "Ante Starčević". Početna i napredna grupa, obuhvaćene školskom nastavom danas, 2004. godine, imaju pedesetak polaznika. Oni su zalag da tradicija čipkarstva u lepoglavskom kraju neće prestati. Odrasle čipkarice okupljene su u Čipkarskom društvu Danice Brössler, a o promidžbi čipkarstva i prodaji čipke brine se Zadruga lepoglavske čipke. Popularizaciji i vrednovanju lepoglavskog, pa i hrvatskog čipkarstva, svakako pridonosi i Međunarodni festival čipke, koji se od 1997. godine održava u Lepoglavi. Spoznaja o osobujnom načinu izrade čipke, njezinoj vrijednosti i povezanosti s lepoglavskim krajem svakako postoji. Tome pridonose i nastavnici koji s tim vrijednostima upoznaju učenike već od najranije dobi. Rezultat toga su brojnost mladih učenica polaznica nastave čipkarstva te uključenost čipke u likovne i literarne radove učenika. Danas se u Lepoglavi najčešće izrađuju čipke prema nacrtima Danice Brössler, koji također nose oznaku "Izvorno hrvatsko" i imaju zaštitu geografskog podrijetla.

3) Najmlađa tradicija čipkarstva u Hrvatskoj je izrada čipke od agave, koja se tek od polovice 19. stoljeća pojavljuju u benediktinskom samostanu u Hvaru. Nažalost, o tome nemamo pisanih potvrda. Danas znamo da se u Hvaru u to vrijeme prerađivala agava za izradu vlakana za konopce i mreže, pa vjerojatno i za čipku. U samostanskoj muzejskoj zbirci također nalazimo nekoliko vrlo starih primjeraka čipki, od kojih treba istaknuti košuljicu male voštane figure Isusa, kao i nekoliko učeničkih radova. Naime, već od početka 19. stoljeća u školi uz samostan (od 1826.), uz ostale predmete, postoji poduka u ručnom radu. Časne sestre poznavale su različite vrste ručnog rada, posjedovale su i mnoga znanja iz čipkarstva. Posebnost u postojanju škole upravo je izrada čipke od agave, koja je tu nastala, zaživjela i sačuvala se do danas. Zatvorenost reda daje sestrama benediktinkama dovoljno vremena za mukotran posao dobivanja niti iz debelih i tvrdih listova agave. Također treba imati dovoljno mašte da se iz dobivenih tankih bijelih niti, uz poznavanje određenih tehnika, oblikuju ukrasni podlošci i slične izrađevine. Želja je sestara benediktinki da ta proizvodnja ostane unutar njihova reda i samostana. Zato svaku novu redovnicu podučavaju svim poslovima oko izrade čipke. Poštujući njihovu želju, nadamo se da tradicija neće prestati, jer njihovo čipkarstvo postaje ne samo dio identiteta grada Hvara kao mjesta izrade, već i značajan element hrvatske kulturne raznolikosti.

Čipkarstvo u spomenuta tri lokaliteta ima svoje korijene u oblikovanju svakodnevnog života pojedine zajednice i na svoj ih način čini prepoznatljivim unutar kulturološke slike cijele Hrvatske. Sjedinjeni, svjedoče o specifičnosti usvajanja općih vrijednosti i različitosti njihova razvoja na malom prostoru Hrvatske. Njihovo značenje u širem europskom kontekstu jest zadržavanje nekoliko povijesnih slojeva koji su obilježili opći razvoj čipkarstva.

c) Uloga čipkarstva u stvaranju kulturnog identiteta, važnost čipkarstva kao izvora inspiracije i razmjena kultura u smislu zbližavanja ljudi i zajednica, sadašnja kulturna i socijalna uloga u zajednici, uzimajući u obzir stalnu promjenu kultura, kao i njezinu važnu ulogu u svakodnevnom životu

Stanovnici gradova Paga, Lepoglave i Hvara uživljeni sa svojom poviješću, čuvari su i prenositelji tradicije u mnogim oblicima svakodnevnog življenja. Stoga su svjesni važnosti i značenja čipkarstva kao sastavnog dijela lokalnog identiteta svake cjeline. Žele sačuvati pozitivna iskustva iz prošlosti, prenijeti tradicijska znanje novim generacijama, a otvoreni su i za svaku novu inicijativu. Stanovnici Paga, primjerice, s ponosom oblače svoju tradicijsku odjeću s elementima pašskog tega - preteče današnje čipke na iglu. Sve veći broj mladih djevojaka i žena želi naučiti izradu čipke.

Čipkarice u Lepoglavi, ponosne na svoja znanja, svake godine sudjeluju u radionicama u sklopu Međunarodnog festivala čipke, koji se od 1996. održava u Lepoglavi. To je ujedno i prilika da svoj rad usporede s radom čipkarica iz ostalih europskih zemalja.

Čipkarstvo je kreativno zanimanje za ispunjenje slobodnog vremena, kao i važan izvor dodatnog prihoda. U darivanju čipka također ima dvije uloge. Prva je na razini lokalne zajednice, kad se daruje rođaku, prijatelju, poslovnom partneru ili kao zavjetni dar. Drugo, na razini cijele Hrvatske čipka je sve češći poklon naših političara prilikom službenih posjeta inozemnim državicima. Čipka je u svakom slučaju prepoznatljiv suvenir lokalne sredine, a sve tri čipke zajedno trebale bi biti sinonim hrvatskog čipkarstva izvan granica naše zemlje. Čipkarstvo u Hrvatskoj postupno postaje inspiracija modnih kreatora i stilista uređenja prostora stanovanja. Literarni i likovni radovi inspirirani čipkom također govore o ukorijenjenosti čipkarstva u život svake pojedine zajednice.

e) Vrijednost čipkarstva kao jedinstveno svjedočanstvo žive kulturne tradicije

Čipkarstvo u Pagu, Lepoglavi i Hvaru jedinstveno je svjedočanstvo žive kulturne tradicije koja je ostavila neizbrisiv trag u kulturološkoj slici sredine u kojoj je nastajala i trajala. Stalan dodir s izuzetnim umijećem izrade čipke - rukotvorine neograničene likovne inspiracije, morao je ostaviti traga u životima svakog pojedinca.

1) Paško dijete prvi susret s čipkom ostvaruje preko ukrasa dječje odjeće (kapice i košuljice za krštenje) ili posteljine. Djeca rastu s pogledom na svoje majke ili bake kako izrađuju čipku i uz njih nauče prve bodove. Sljedeći susret s čipkom je pri oblačenju nošnje, u prošlosti svakodnevno, kasnije i danas samo prigodno.

Djeca se susreću s čipkom tijekom školovanja. Čipka je nekad, a to čini i danas, krasila crkveno ruho, poklanjala se kao zavjetni dar. Danas je ona nezaobilazan ukras u domu svakog Pažanina, gdje god se nalazio.

2) U Lepoglavi se svakom rođenom ženskom djetetu darivao drveni batić, kako bi jednog dana bila vješta čipkarica. Zvuk koji su proizvodili drveni batići dok je majka ili baka plela čipku bio je česta dječja uspavanka. Prva se poduka dobivala u roditeljskoj kući, zatim u školi, a potom na tečaju. Svaki je susret dviju susjeda završio razmjenom uzoraka ili nacрта. Svaka se čipkarica trudila da bude bolja ili drukčija od druge. I tu je čipka bila zavjetni dar i ures crkvenog tekstila. Prati čovjeka od rođenja do smrti.

3) U posebnom ozračju samostanskog života hvarske benediktinke pred svoje novakinje stavljaju i dodatni zadatak - učenje izrade čipke od agave. To je dodatni napor, ali rezultati opravdavaju i nagrađuju sav trud i vrijeme uloženo u to. S prelaskom u drugi samostan sestre često za uspomenu nose koji svoj rad, ali motivaciju za daljnji rad više nemaju.

4. UPRAVLJANJE

a) Organizacije ili tijela odgovorna za zaštitu, očuvanje i revitalizaciju kulturnog izražaja ili kulturnog prostora (pravni status, imena, adrese zaduženih osoba...)

Administrativnu, stručno-znanstvenu i pravnu brigu o proučavanju, zaštiti i revitalizaciji čipkarstva u Hrvatskoj vodi nekoliko državnih institucija u sklopu svojih redovitih planova rada. Njima se priključuju institucije i udruženja u lokalnim zajednicama.

(Slijedi popis institucija navedenih i u točki 1.f.)

b) Poduzete mjere za revitalizaciju oblika kulturnog izražaja ili kulturnog prostora prema željama pojedinaca ili zajednica

□ Pravne mjere

Sve tri vrste čipke zaštićene su i kao dio etnografske / kulturne baštine Zakonom o zaštiti spomenika kulture RH i Zakonom o muzejima.

□ Pravna ili druga zaštita

Znak "Izvorno hrvatsko" i zaštitu geografskog podrijetla imaju primjerci paške i lepoglavske čipke izrađeni prema standardima što ih je odobrila Komisija pri Hrvatskoj gospodarskoj komori i Zavodu za intelektualno vlasništvo.

□ Mjere poduzete za osiguranje prijenosa vještina ili znanja

Izrada čipke u Pagu prenosi se podukom djece u Osnovnoj školi "Juraj Dalmatinac" koju u obliku fakultativne nastave pohađaju učenice viših razreda. Osnovnu poduku o izradi čipke na taj način dobije 15 do 20 učenica u godini.

Od 1995. godine u Pagu se svake godine organizira *Jednogodišnji tečaj izrade čipke*, u koji se upisuje do 15 polaznica - djevojaka i žena mlađe životne dobi. Nakon položenog tečaja u zajedničkim okupljanjima, uz nadzor nastavnice, nastavljaju usavršavanje izrade čipke.

Poduka u izradi lepoglavske čipke organizirana je samo za učenice viših razreda Osnovne škole "Ante Starčević" u Lepoglavi. Njih otprilike 20-ak završi obuku.

Mlade čipkarice, ako su zainteresirane, poduku i usavršavanje nastavljaju pod nadzorom starijih članova svojih obitelji ili upisom u Društvo.

Učilište u Ivancu od 2002. godine organizira poduku u izradi lepoglavske čipke u trajanju od 180 nastavnih sati. U benediktinskom samostanu u Hvaru poduka u izradi čipke od agave obvezna je za sve novoprimiteljnice.

□ Ostalo

U Pagu i Lepoglavi, uz planove o intenziviranju i produkciji nastavnog programa, razmišlja se i o popularizaciji i prezentaciji čipkarstva pojedine sredine. U tu svrhu već su učinjeni prvi koraci za osnivanje lokalnih muzeja čipkarstva, a predložene su i neke lokacije.

U Lepoglavi se već osam godina održava Međunarodni festival čipke, manifestacija u sklopu koje se organizira izložba i znanstveno-stručni skup određene tematike. Referati sa skupa tiskaju se u posebnom zborniku, a izložbe su popraćene katalogom.

Etnografski muzej iz Zagreba od 1993. godine intenzivnije se bavi čipkarstvom u Hrvatskoj. Rezultate svojih istraživanja prezentirao je i na izložbama u zemlji i inozemstvu i na taj način pridonosi poznavanju i popularizaciji hrvatske čipkarske tradicije.

Čipkarice iz Paga i Lepoglave sve češće sudjeluju na turističkim prezentacijama svojih mjesta u zemlji i inozemstvu, pokazujući izradu čipke.

Udruga čipkarica "Frane Budak" već četiri godine ima izložbeno-galerijski prostor na glavnom trgu u Pagu, gdje tijekom ljetnih mjeseci izlaže i demonstrira izradu čipke. Izložba lepoglavske čipke priređena uz Festival čipke 2004. godine postat će dio stalnog postava u Galeriji Ranger.

5. AKCIJSKI PLAN

a) Naziv projekta

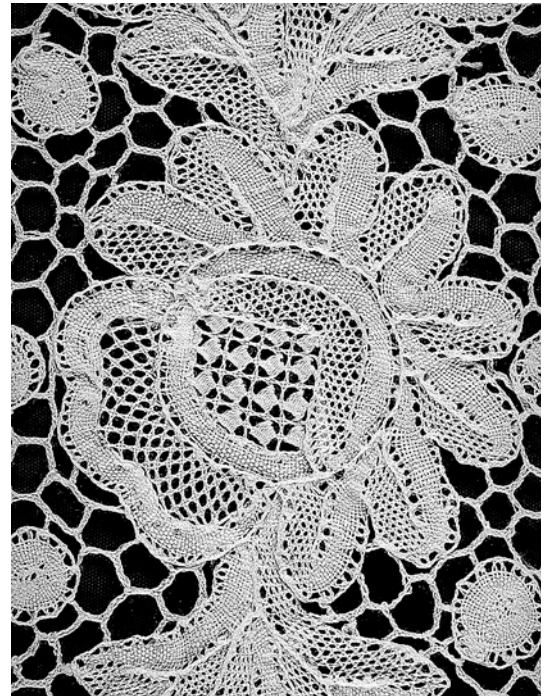
ČIPKARSTVO U HRVATSKOJ

Detaljan plan

Sastavnice projekta

Radi očuvanja, zaštite i revitalizacije čipkarstva u Hrvatskoj trebalo bi:

- nastaviti istraživanja te stručno i znanstveno vrednovanje čipkarstva, uz organiziranje izložbi i prezentacija, s ciljem upoznavanja i popularizacije čipke u široj javnosti,
- u Pagu i Lepoglavi, uz dosadašnju poduku djece i jednogodišnji tečaj, inicirati osnivanje čipkarske škole (2-4 godine obuke);
- u Hvaru potaknuti obuku mladih redovnica, a kasnije, uz njihovu suglasnost, i osoba izvan samostana;
- u nastavne programe srednjih tekstilnih škola i škola za primijenjenu umjetnost uvesti upoznavanje s čipkarstvom, osobito upoznavanje s paškom, lepoglavskom i hvarskom čipkom;
- predložiti Tekstilno-tehnološkom fakultetu uvođenje odgovarajućih sadržaja o čipkarstvu u programe nekih kolegija;
- u sva tri čipkarska središta inicirati osnivanje muzeja čipkarstva, uz stalnu i povremenu izložbu;

- poticati otkup i darivanja, što će omogućiti prikupljanje predmeta za izlaganje, uz skupljanje dokumenata o povijesti čipkarstva u pojedinom središtu;
- u sastavu pojedinih muzeja osigurati prostor za rad škola i radionica za demonstraciju izrade čipke kao mjesta okupljanja lokalnih čipkarica, te mjesta osposobljavanja;
- inicirati organizaciju međunarodnih čipkarskih susreta, izložbi, festivala...
- poticati organiziranu i koordiniranu prodaju čipke kao suvenirne ponude u mjestima proizvodnje;
- organizirati poduku izrade čipke u terapijske svrhe u lječilištima ili domovima umirovljenika.

Provedba projekta (od I. do V. faze)

Naravno, tako zamišljeni projekt nemoguće je ostvariti u razdoblju kraćem od pet godina. Težište projekta je na osiguranju prijenosa tradicije izrade čipke. Stoga je prioritet osnivanje čipkarskih tečajeva i/ili škola jer je primarna zadaća izobrazba kadrova koji će i sami biti nositelji provedbe ostalih točaka projekta u slijedećim godinama.

... (Poslovi i zadaci navedeni pod točkom 1. detaljno su razrađeni u pet faza - jednogodišnjih razdoblja, od godine 2005. do 2009. Za sve aktivnosti trebalo bi se navesti precizno vremensko trajanje i detaljna financijska razrada, nap. a.)

Dugoročni ciljevi

Osnovni dugoročni cilj projekta jest revitaliziranje, očuvanje i zaštita čipkarstva u Hrvatskoj kao osebujnog i originalnog izraza hrvatske duhovne i proizvodne tradicije, uz usvajanje spoznaje o značenju čipkarstva u Hrvatskoj kao dijela lokalnog identiteta i nacionalne kulturne baštine.

Očekivani rezultati

Na općem planu očekuje se da provedba projekta:

- osigura trajne uvjete za razvoj čipkarstva u Hrvatskoj;
- osigura opsežnije i bolje poznavanje čipkarstva u domaćim i inozemnim stručnim krugovima;
- popularizira čipkarstvo u domaćoj i inozemnoj javnosti;
- postane dio ukupnih napora Hrvatske na promociji svoje kulture, običaja i načina života.

Na lokalnom planu očekuje se:

- nastavak i očuvanje čipkarskog umijeća u Pagu, Lepoglavi i Hvaru;
- osiguranje osnovnih ili dodatnih izvora prihoda za dio lokalnog stanovništva;
- proširenje kvalitativne osnove lokalnog turističkog proizvoda;
- da čipkarstvo postane novi razlog za dolazak domaćih i stranih posjetitelja u svaki od navedenih lokaliteta.

Prilikom obrazlaganja značenja čipkarstva za Hrvatsku naglasak bi trebao biti na:

- oblicima autentičnosti, autohtonosti čipkarstva u našoj zemlji;
- sličnosti i različitosti čipkarstva u Hrvatskoj spram čipkarstva ostalih zemalja;
- značenju čipkarstva za kulturni identitet lokalne sredine i Hrvatske uopće;
- njegovoj ukorijenjenosti u svakodnevni život lokalne sredine nekad i danas;
- razlozima nestajanja čipkarstva kao rukotvorne vještine;
- aktivnostima koje se u lokalnoj sredini i na razini države poduzimaju na revitalizaciji čipkarstva i, osobito, na tome što se planira učiniti u budućnosti.

LACE MAKING IN CROATIA

(Proposal for making an entry as a candidate in UNESCO's list of masterpieces of the oral and intangible heritage of mankind)

The development of the project "Lace making" in Croatia as a candidate proposal for the third proclamation of masterpieces of the oral and intangible heritage by UNESCO In 2004 was initiated on behalf of the Ministry of Culture of Croatia, the UNESCO Committee and the Administration for the Protection of the Cultural Heritage.

The creation of the study was made possible thanks to a long lasting practice of engagement with this segment of national ethnographic heritage. The authoress introduces all of the activities connected with the drafting of this candidate proposal, which encompassed the following: research on the field (Pag, Lepoglava, Hvar) with the aim of examining the current findings and collecting new facts relating to lace making; reviewing and studying materials on lace making stored at the Ethnographic museum in Zagreb, the City Museum of Varaždin, the Ethnographic Museum in Split and the Ethnographic Department of the Zagreb City Museum, works in the archives in Zagreb, Split, Zadar and Varaždin aimed at gathering historical materials on lace making in the mentioned areas; inspection of the monasteries and churches in Pag, Hvar and Lepoglava and collecting data on lace making as a part of church inventories; discussions with the local authorities and schools in Pag, Lepoglava and Hvar on their current care and future activities relating to the protection and revitalization of lace making in certain environments; organizing photographic recordings of the process of producing lace and lace items in Pag, Lepoglava and Hvar; collecting existing photo-documentation from archives and museum institutions; creating a bibliography - verifying the data in literature; making video recording; collecting existing video recordings from the documentation of Croatian Television; translations; graphic layout; printing.

The content of the study was to be adapted to the answers to a list of very demanding questions contained in the "candidate form". Also, the content of accompanying documentation was very strictly prescribed, and everything on lace making presented in the form had to be accompanied by newly recorded 10-minute video recordings.

Since there is relatively little written about lace making in our ethnological publications, the author decided to publish complete answers on some of the, according to her, key questions from the form that relate to the three places where the skills of lace making remained intact even today: Pag, Lepoglava and Hvar. Lace making in the three mentioned places has its roots in forming the everyday life of the individual communities and makes them recognizable in their own way within the cultural image of all of Croatia. Brought together, they are evidence of the specific nature of adopting general values and the differences of their development in the small region of Croatia. Their significance in the wider European context is manifest in maintaining several historical layers that have marked the general development of lace making.